

สุนทรียภาพในอรรถกถาเทมียชาดก¹

THE AESTHETICS OF THE ATTHAKATHA TEMIYA JATAKA

สุภัค มหาวรรการ / SUPAK MAHAVARAKORN

สาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

THAI PROGRAM, FACULTY OF HUMANTIES, SRINAKHARINWIRAT UNIVERSITY

พฤทธิ ศุภเศรษฐศิริ / PRIT SUPASETSIRI

วิทยาลัยนวัตกรรมสื่อสารสังคม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

COLLEGE OF SOCIAL COMMUNICATION INNOVATION, SRINAKHARINWIRAT UNIVERSITY

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาความงามในอรรถกถาเทมียชาดก ผลการศึกษาค้นคว้าพบว่าอรรถกถาเทมียชาดกเป็นวรรณคดีพุทธศาสนาเรื่องสำคัญ มีความไพเราะงดงามในฐานะเป็นวรรณคดี ดังนั้นจึงมีกลวิธีทางวรรณศิลป์ในการประพันธ์ที่เชื่อมโยงองค์ประกอบสำคัญ 3 ประการไว้ด้วยกันอย่างมีเอกภาพ ได้แก่ ภาษา ตัวละครพระโพธิสัตว์ และฉากสำคัญ ด้านสุนทรียภาพในภาษา ได้แก่ การสรรคำและการใช้ภาพพจน์ ด้านสุนทรียภาพในการสร้างตัวละครพระโพธิสัตว์ ได้แก่ การมีปัญญาตระหนักรู้ภัยกิเลส และการมีจิตมุ่งมั่นที่จะหลุดพ้นจากกิเลส ด้านสุนทรียภาพในการสร้างฉากสำคัญ ได้แก่ ฉากนรกและฉากยกกรถ ซึ่งทำให้เห็นภาพความงดงาม เกิดจินตภาพและสื่อสารธรรมทางพุทธศาสนา เป็นเหตุการณ์ที่โดดเด่นและทำให้ผู้อ่านจำ อรรถกถาเทมียชาดกได้

สุนทรียภาพทั้ง 3 ประการนี้เชื่อมโยงกันอย่างมีเอกภาพ นำไปสู่ความเข้าใจ พิจารณาเหตุและผล ตระหนักถึงสาระธรรมในอรรถกถาเทมียชาดก ซึ่งเป็นวิธีการหนึ่งในการสร้างปัญญาแก่ผู้อ่าน

คำสำคัญ สุนทรียภาพ อรรถกถาเทมียชาดก พระโพธิสัตว์

Abstract

This research aims to study the aesthetics of the Atthakatha Temiya Jataka. The research results show that the Atthakatha Temiya Jataka is a significant Buddhist literature with aesthetic elements. In the composition, literary devices are employed in uniting 3 literary elements of language, Bodhisattva characters, and important scenes. The linguistic aesthetics found are word choice and the use of figurative language whereas the aesthetics in creating Bodhisattva characters include the intellect in the awareness of defilements and the willingness to overcome the defilements. In terms of important scenes, the aesthetics are evidenced in the scenes of hell and chariot lifting, which create vivid images as well as communicate Buddhist religious messages with the audience resulting in the audience's recognition of the Atthakatha Temiya Jataka.

¹ บทความวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่อง “สุนทรียภาพในทศชาติชาดก” ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากวิทยาลัยนวัตกรรมสื่อสารสังคม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประจำปี 2558

The above 3 aesthetic elements are united in the literature leading to the audience's understanding, reasoning, as well as awareness of the Buddhist religious messages in the Atthakatha Temiya Jataka. It can be considered a method in building the intellect of the readers.

Key words: Aesthetics, Atthakatha Temiya Jataka, Bodhisattva

บทนำ

วรรณคดีพุทธศาสนาเรื่องสำคัญเรื่องแรกในอรรถกถาศาสดาปิฎกคืออรรถกถาเทมียชาดก เป็นเรื่องราวของพระโพธิสัตว์เทมียทรงบำเพ็ญเนกขัมมบารมี โดยใช้ภาษาที่งดงามถ่ายทอดเนื้อหาที่เข้มข้น ทำให้เกิดอารมณ์สะเทือนใจ ซึ่งเป็นลักษณะของวรรณคดี ดังที่พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนคราธิพงศประพันธ์ กล่าวไว้ว่า

เมื่อการประพันธ์เป็นการวาดภาพแต่ละตอนซึ่งตอนต่างๆ ประกอบกันเป็นรูปหรือเป็นเอกภาพขึ้น ทุกสิ่งทุกอย่างในบทประพันธ์ก็จะต้องมีความสัมพันธ์ต่อกันอย่างสนิททีเดียว ไม่มีอะไรแต่งไว้โดยบังเอิญ ไม่มีอะไรที่ไม่เกี่ยวข้องกันเพื่อประกอบภาพส่วนรวมขึ้น ความสัมพันธ์ของทุกส่วนต่อกันเช่นว่านี้ เป็นนัยสำคัญของความชัดเจนและการหน้าที่ของวรรณคดี ก็คือจะทำให้เราเล็งเห็นภาพของความชัดเจนที่มีนัยสำคัญ

(พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนคราธิพงศประพันธ์, 2548 : 103)

อรรถกถาเทมียชาดก ชาดกเป็นวรรณคดีพุทธศาสนาที่สำคัญเรื่องหนึ่ง แสดงเรื่องราวการบำเพ็ญบารมีของพระเทมียโพธิสัตว์ วรรณคดีเรื่องนี้มีความโดดเด่นในเรื่องสุนทรียภาพ กล่าวคือมีความงดงามด้านการใช้ถ้อยคำ ภาษา การเสนอแนวคิดที่แสดงถึงการใช้ปัญญาอันนำไปสู่เป้าหมายสูงสุดของศาสนา การสร้างตัวละครที่เป็นแบบอย่างในการบำเพ็ญบารมี และการพรรณนาฉากสำคัญที่มีนัยสำคัญเชื่อมโยงไปยังหลักธรรมสูงสุดในพุทธศาสนา กล่าวได้ว่าอรรถกถาเทมียชาดกเป็นวรรณคดีเรื่องหนึ่งที่ใช้ศิลปะในการ “วาดภาพ” ที่ทำให้ผู้อ่านเห็นถึงศิลปะการเชื่อมโยงองค์ประกอบต่างๆ อย่างมีเอกภาพ อันเป็นหน้าที่สำคัญของวรรณคดีดังกล่าวข้างต้น ดังนั้นเมื่ออ่านอรรถกถาเทมียชาดกย่อมทำให้เกิดอารมณ์สะเทือนใจที่จะทำให้ประทับใจ ทำให้เกิดปัญญาเมื่อเข้าใจหลักธรรมพุทธศาสนาในเรื่อง ซึ่งเกิดจากสุนทรียภาพด้านต่างๆ การใช้กรอบ

แนวคิดเรื่องสุนทรียศาสตร์มาศึกษาวรรณคดีจึงทำให้เห็นความงดงามในวรรณคดีซึ่งเกิดจากศิลปะในการแต่ง ทำให้ผู้อ่านเกิดความคิดและเกิดปัญญา

บทความวิจัยนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาสุนทรียภาพในอรรถกถาเทมียชาดก ได้แก่ สุนทรียภาพในภาษา สุนทรียภาพในการสร้างตัวละครพระเทมียโพธิสัตว์ และสุนทรียภาพในการสร้างฉากสำคัญ เพื่อแสดงให้เห็นว่าองค์ประกอบทั้งสามส่วนนี้สัมพันธ์กันอย่างไรมีเอกภาพ และนำไปสู่ความรู้ความเข้าใจ พิจารณาเหตุและผล ตระหนักถึงสาระธรรมในอรรถกถาเทมียชาดก ซึ่งเป็นวิธีการหนึ่งในการสร้างปัญญาแก่ผู้อ่าน

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาสุนทรียภาพในอรรถกถาเทมียชาดกซึ่งแสดงให้เห็นว่าศิลปะเป็นเครื่องมือสำคัญประการหนึ่งที่ใช้สร้างปัญญาแก่ผู้อ่านได้

วิธีดำเนินการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้วิธีการดำเนินการดังนี้

1. ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อเป็นความรู้พื้นฐานและแนวทางศึกษา และความรู้เกี่ยวกับอรรถกถาเทมียชาดก

2. เก็บรวบรวมข้อมูลในอรรถกถาเทมียชาดก

3. วิเคราะห์สุนทรียภาพในอรรถกถาเทมียชาดก

4. นำเสนอผลการวิจัยโดยวิธีพรรณนาวิเคราะห์

ขอบเขตของการวิจัย

งานวิจัยนี้มุ่งศึกษาอรรถกถาเทมียชาดก จากพระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 2 ฉบับมหาจุฬาราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ จัดพิมพ์เนื่องในวโรกาสครบ 200 ปี แห่งพระราชวงศ์จักรี กรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศักราช 2525

การวิเคราะห์ข้อมูล

อรรถกถาเทมียชาดกเป็นวรรณคดีพุทธศาสนาที่มีสุนทรียภาพ 3 ประการ ได้แก่ สุนทรียภาพในภาษา

สุนทรียภาพในการสร้างตัวละครพระเทมียโพธิสัตว์ และ
สุนทรียภาพในการสร้างฉากสำคัญ

1. สุนทรียภาพในภาษา

คือการใช้ภาษาในการเรียงร้อยเรื่องราวต่างๆ
อย่างมีศิลปะ ได้แก่ การสรรคำในอรรถกถาเทมียชาดก และ
การใช้ภาพพจน์ในอรรถกถาเทมียชาดก

1.1 การสรรคำในอรรถกถาเทมียชาดก

การสรรคำ หมายถึง การเลือกใช้ถ้อยคำ
ให้เหมาะแก่เนื้อความ บริบท ตัวละคร เช่น เลือกสรรคำที่มี
มี คักดิ์สูง สร้างลีลาที่งามตระการตา เลือกสรรคำที่เรียบง่าย
แต่ลึกซึ้ง (ธนศ เวศร์ภาดา, 2549: 154) กล่าวได้ว่าภาษา
ในวรรณคดีเกิดจากการสร้างสรรค์ของกวีที่อาศัยความ
ประณีต คัดกรอง และเลือกเฟ้น

การใช้ภาษาที่ช่วยสร้างสุนทรียภาพจึงมีความ
มุ่งหมายเพื่อสื่อสารความ “พิเศษ” กว่าภาษาปกติสามัญ
เพื่อสร้างสุนทรียภาพให้แก่ผู้อ่าน ได้แก่ การสรรคำแสดง
ภาพพระโพธิสัตว์และการสรรคำแสดงอารมณ์ความรู้สึกของ
ตัวละคร

1.1.1 การสรรคำแสดงภาพพระโพธิสัตว์

ผู้วิจัยพบว่าการสรรคำเพื่อแสดง
ภาพพระโพธิสัตว์มี 2 ประการ ได้แก่ การสรรคำเพื่อแสดง
ความมุ่งมั่นในการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ และการ
สรรคำเพื่อแสดงความยิ่งใหญ่ของพระโพธิสัตว์

1.1.1.1 การสรรคำเพื่อแสดงความ มุ่งมั่นในการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์

ความมุ่งมั่นในการบำเพ็ญบารมี
ของพระโพธิสัตว์เกิดจากความ “ตั้งมั่น” และ “แน่วแน่”
ที่จะประพฤติปฏิบัติสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เป็นความตั้งใจอย่างยั้งยวด
ที่จะช่วยเหลือสรรพสัตว์ ดังพระเทมียที่ทรงสร้างเป็นงอย หู
หนวกและเป็นใบ้ ทรงมุ่งมั่นที่จะไม่ตรัสกับบุคคลใด แม้กระทั่ง
บุคคลนั้นคือพระราชามารดาของตน พระโพธิสัตว์ต้องทรง
“กลั้นโศกาดูร” คือความโศกที่เกิดจากความรักพระราชมารดา
เพราะทรงคิดถึงประโยชน์ของส่วนรวม การที่ทรง
“อดกลั้นทุกขเวทนา” “กลั้นโศกาดูร” โดยที่ “มิได้มีความ
หวั่นไหวเลย” และ “มิได้หวั่นไหว” แสดงให้เห็นถึงความ
อดทนอดกลั้น อันเกิดจากความมุ่งมั่นที่จะบำเพ็ญบารมี แม้
สิ่งนั้นจะทำได้ยากเพียงใดก็ตาม การสรรคำเหล่านี้ปรากฏ
ซ้ำกันหลายแห่ง ดังตัวอย่าง

ฝ่ายพระมหาสัตว์ทรงดำริว่า ความร้อนแห่งเพลิงนี้
ยังดีกว่าไหม้ด้วยไฟนรก พระมหาสัตว์มิได้มีความ
หวั่นไหวเลย เหมือนพระมหาเถระผู้เข้านิโรธสมาบัติ
(มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543: 27)

แมลงวันเหล่านั้นก็ต่อมพระสรีระทั้งสิ้นแห่งพระ
โพธิสัตว์ กินน้ำอ้อยดุงแห่งด้วยเข็มเป็นอันมาก พระ
โพธิสัตว์ทรงดำริ เราตายในปากแมลงวันทั้งหลายดี
กว่าตายในนรกอเวจีจึง อดกลั้นทุกขเวทนา ไม่หวั่น
ไหวเลย ดุจพระมหาเถระเข้านิโรธสมาบัติ
(มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543: 31)

พระมหาสัตว์ถูกความร้อนเบียดเบียน เปลวไฟ
ปรากฏเหมือนลูกโพล่งทั่วพระสรีระของพระ
มหาสัตว์...ตั้งนี้แล้วทรงอดกลั้นความร้อนนั้นเสีย
มิได้หวั่นไหวเลย เหมือนผู้เข้านิโรธสมาบัติ
(มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543: 32)

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ทอดพระเนตรเห็น
พระมารดาทรงกันแสง ก็เป็นเหมือนมิ พระหฤทัย
แตกทำลายเป็นเจ็ดเสี่ยง...ทรงดำริตั้งนี้จึงทรงกลั้น
โศกาดูรเสียได้ ไม่ตรัสกับพระชนนี.
(มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543: 37)

1.1.1.2 การสรรคำเพื่อแสดงความยิ่งใหญ่ ของพระโพธิสัตว์

การสรรคำเพื่อแสดงความยิ่ง
ใหญ่ของพระโพธิสัตว์ เป็นการใช้คำเพื่อให้ผู้อ่านเห็น
ลักษณะความเป็นเลิศ ความสมบูรณ์ และความมีบุญ โดย
พระโพธิสัตว์ทรงเป็นเลิศในทางโลก และเป็นเลิศในทาง
ธรรม ดังตัวอย่าง

...กาลนั้น พระครุฑของพระนางจันทาเทวีเป็น
ประหนึ่งเต็มไปด้วยแก้ววิเชียร พระนางทรงทราบ
ตั้งครุฑ จึงกราบทูลแต่พระราชา พระราชาทรงทราบ
ดังนั้น จึงได้พระราชทานครุฑ บริหารแก่พระนาง
พระนางมีพระครุฑครบกำหนดแล้ว ก็ประสูติพระ
โอรสซึ่งสมบูรณ์ด้วยบุญลักษณะอันอุดม...
(มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543: 20)

อรรถกถาเทมียชาดก แสดงให้เห็นความยิ่งใหญ่
ของพระโพธิสัตว์ว่า “สมบูรณ์ด้วยบุญลักษณะอันอุดม”

กล่าวคือ เป็นผู้มีความสมบัติหรือคุณลักษณะครบถ้วน เป็นลักษณะอันเป็นเลิศ ในที่นี้หมายถึง “มหาบุรุษลักษณะ” ลักษณะของมหาบุรุษ 32 ประการ พระพรหมคุณาภรณ์ [ป.อ. ปยุตโต] อธิบายลักษณะของมหาบุรุษ (2551: 302-304) มีดังนี้ “มีฝ่าพระบาทราบเสมอกัน ลายพื้นพระบาทเป็นจักร มีสันพระบาทยาว มีนิ้วยาวเรียว ฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาทอ่อนนุ่ม ฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาทมีลายดุจดาวข่าง มีพระบาทเหมือนสังข์คว่ำ อัฐข้อพระบาทตั้งลอยอยู่หลังพระบาท กลับกลอกได้คล่องเมื่อทรงดำเนินผิดกว่าสามัญชน พระขงฆ์เรียวดุจแข้งเนื้อทราย เมื่อยืนตรงพระหัตถ์ทั้งสองลูบจับถึงพระขาน มีพระคุษะเร้นอยู่ในฝัก มีฉวีวรรณดุจสีทอง พระฉวีละเอียด อสุภะของไม่ติดพระกาย มีเส้นพระโลมาเฉพาะขุมละเส้นๆ เส้นพระโลมาดำสนิท เวียนเป็นทักษิณาวรรต มีปลายงอนขึ้นข้างบน พระกายตั้งตรงดุจท้าวมหาพรหม มีพระมังสะอุมเต็มในที่ 7 แห่ง คือหลังพระหัตถ์ทั้ง 2 หลังพระบาททั้ง 2 พระอঙ্গาทั้ง 2 กับลำพระคอก มีส่วนพระสรีระกายบริบูรณ์ (ลำพี) ดุจกึ่งท่อนหน้าแห่งพญาราชสีห์ พระปฤษฎางค์ราบเต็มเสมอกัน ส่วนพระกายเป็นปริมณฑลดุจปริมณฑลแห่งต้นไทร (พระกายสูงเท่ากำบวาของพระองค์) มีลำพระคอกกลมงามเสมอดลอด มีเส้นประสาทสำหรับรับรสพระกระยาหารอันดี มีพระหนุดุจคางแห่งราชสีห์ (โค้งเหมือนนวงพระจันทร์) มีพระหนต์ 40 ซี่ (ข้างละ 20 ซี่) พระหนต์เรียบเสมอกัน พระหนต์เรียบสนิท มิได้ห่าง เขี้ยวพระหนต์ทั้ง 4 ขาวงามบริสุทธิ์ พระชีวหาอ่อนและยาว (อาจแผ่ปกพระนลาฏได้) พระสุรเสียงดุจท้าวมหาพรหม ตรัสมีสำเนียงดุจนกการเวก พระเนตรดำสนิท ดวงพระเนตรแจ่มใสดุจตาลูกโค เฟิงคลอด มีอณาโลมระหว่างพระขนง เวียนขวาเป็นทักษิณาวฏ และมิพระเศียรงามบริบูรณ์ดุจประทับด้วยกรอบพระพักตร์”

บุณลักษณะอันเป็นเลิศนี้เองที่ “เป็นเหมือนยังพระหฤทัยแห่งพระราชอาและหัวใจแห่งหมู่มาตย์และมหาชนให้ ชุ่มชื่น”

ความยิ่งใหญ่ประการสำคัญอีกประการหนึ่งของพระเทมียกุมารคือ “เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยพระปรีชา” เป็นความรอบรู้ ความหยั่งรู้ กล่าวคือการตระหนักรู้ว่าราชสมบัติจะทำให้ไปเกิดในนรก การที่ทรงพิจารณาและให้อิโวกาตนเองตลอดระยะเวลาของการทดสอบจึงแสดงถึงความเป็นเลิศทางปัญญาได้อย่างดีเยี่ยม ปรากฏเด่นชัดในการทดสอบครั้งสุดท้าย เพื่อแสดงว่าความงดงามเย้ายวนของอิสตรีอาจทำให้

พระองค์ละจากความพยายามทั้งหมด จึงไม่ทอดพระเนตรอิสตรีเหล่านั้นเลย

ลำดับนั้น หญิงเหล่านั้นพากันแวดล้อมพระโพธิสัตว์ พยายามให้พระโพธิสัตว์อภิมรย์ด้วยการพ้อนรำ ขับร้องบ้าง ด้วยกล่าวคำไพเราะเป็นต้นบ้าง มีประการต่างๆ เพราะความที่พระโพธิสัตว์เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยพระปรีชา พระองค์จึงมิได้ทอดพระเนตรดูหญิงเหล่านั้น

(มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543: 34)

1.1.2 การสรรค่าแสดงอารมณ์ความรู้สึกของตัวละคร

การเลือกสรรถ้อยคำเพื่อแสดงอารมณ์ความรู้สึกของตัวละคร ได้แก่ พระโพธิสัตว์ และ ตัวละครอื่น ทำให้เข้าใจภาวะอารมณ์ของตัวละครในขณะนั้น ในอรรถกถาเตมียชาดกปรากฎ 2 ลักษณะ ได้แก่ การสรรค่าแสดงความทุกข์ และการสรรค่าแสดงความสุข

1.1.2.1 การสรรค่าแสดงความทุกข์

การสรรค่าแสดงความทุกข์ เป็นการใช้ภาษาเพื่อแสดงความไม่สบายกายไม่สบายใจ ความยากลำบาก ความรู้สึกเจ็บปวดทรมาน ซึ่งเป็นลักษณะเด่น การแสดงความทุกข์นี้เป็นทุกข์ที่ พระโพธิสัตว์ได้รับทุกข์ที่คนรอบข้างพระโพธิสัตว์ได้รับ เป็นความทุกข์ที่เกิดจากความไม่รู้ การพลัดพราก และความไม่เป็นไปตามที่ต้องการ ดังตัวอย่าง

...ลำดับนั้น ความกลัวอย่างเหลือเกินได้เกิดขึ้นแก่พระโพธิสัตว์ ผู้ทั้งกลัวทั้งสะดุ้งอยู่เป็นปกติแล้ว พระองค์ทรงดำริว่า เราจากที่ไหนมาสู่พระราชมณเฑียรนี้ เมื่อทรงใคร่ครวญดูก็ทรงทราบโดยทรงระลึกชาติได้ว่า มาจากเทวโลก เมื่อทรงทอดพระเนตรต่อจากนั้นไปอีก ก็ทอดพระเนตรเห็นว่าไป **ใหม่อยู่ในอุสสุทนรก** เมื่อทรงทอดพระเนตรต่อจากนั้นไปอีก ก็ทรงทราบว่า พระองค์เป็นพระราชอาในพระนครนั้นเทียว เมื่อพระโพธิสัตว์ทรงพิจารณาอยู่ว่า เราได้ครองราชสมบัติในกรุงพาราณสี 20 ปีแล้ว **ใหม่อยู่ในอุสสุทนรก** 80,000 ปี บัดนี้เราเกิดในเรือนหลวงดูเรือนโจรนี้อีก เมื่อวานนี้ เมื่อเขานำโจร 4 คนมา พระบิดาของเราได้กล่าว ฆรูสาวาจาเช่นนั้นซึ่งเป็นเหตุให้ตกนรก หากว่าเราครองราชสมบัติ ก็จัก

บังเกิดในนรกเสวยทุกข์ใหญ่อีก ดังนี้ ได้เกิดความกลัวเป็นอันมาก พระสรีระซึ่งมีวรรณะดุจทองของพระโพธิสัตว์ ได้เห็นมีวรรณะเศร้าหมอง รวากะว่า ดอกปทุมที่ถูกขยำด้วยมือ ฉะนั้น พระองค์บรรทมจินตนาการอยู่ว่าทำอย่างไร เราจึงจะพ้นจากพระราชมณเฑียร ซึ่งดุจเรือนโจรนี้เสียได้

(มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543: 22-23)

อรรถกถาเตมียชาดก ใช้การสรรคำเพื่อแสดงความทุกข์ของพระโพธิสัตว์ว่า “ใหม่” “เสวยทุกข์ใหญ่” และเปรียบเทียบความ “ใหม่” ซึ่งคือความร้อนว่า “ใหม่อยู่ในอุสุทฺถนรก”

การแสดงความทุกข์ของบุคคลที่รักพระโพธิสัตว์ ดังเช่นพระราชมารดาทรงคร่ำครวญถึงความทุกข์ของพระองค์ เมื่อพระโอรสไม่ตรัสคำใดเลย การสรรคำเพื่อแสดงความทุกข์ของพระราชมารดา “ไม่เป็นอันหลับนอนร้องไห้” ทำให้เห็นภาพความทุกข์โศกเพราะการร้องไห้ตลอดเวลาไม่มีความสุขเลย ผลของการร้องไห้นั้นทำให้ “ดวงตาทั้งสองของแม่ฟกขี้” คือดวงตาบวมขี้ ซึ่งเป็นการสรรคำที่ทำให้เห็นความทุกข์ที่ปรากฏทางร่างกาย

...ตรัสวิงวอนตลอดคืนและวัน ถึงห้าวันว่าพ่อเตมียะแม่ไม่เป็นอันหลับนอนร้องไห้อยู่ ถึงสิบหกปีเพราะพ่อ ดวงตาทั้งสองของแม่ฟกขี้ หัวใจของแม่เหมือนจะแตกด้วยความโศก แม่รู้ว่าพ่อไม่ใช่ง่ายเปลี่ยนเป็นต้นเลย พ่ออย่าทำให้แม่หาที่พึ่งมิได้เลย

(มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543: 36)

ความทุกข์ใจของพระมารดาแสดงออกด้วยกริยา “สยายพระเกศา” “ซ้อนพระทรวง” และ “ปริเทวนาการตั้งสนั่น” กล่าวคือการคลุ้มให้กระจายออก ทูบอกตนเองและคร่ำครวญรำพันเสียงดัง แสดงให้เห็นว่าพระนางทุกข์มากจน ตีอกร้องให้คร่ำครวญ แสดงความเจ็บปวดอันเนื่องมาจากความทุกข์เพราะความรักและสงสารบุตรของตน

กาลนั้น พระนางจันทาเทวีสยายพระเกศา ซ้อนพระทรวง ทรงปริเทวนาการตั้งสนั่นอยู่กับหมู่นางสนมในปราสาท

(มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543: 37)

1.1.2.2 การสรรคำแสดงความทุกข์

อรรถกถาเตมียชาดก ใช้การสรร

คำเพื่อแสดงความรู้สึกสบายกายสบายใจของตัวละคร ความสำราญ ความฉ่ำชื่น รื่นกายรื่นใจ ผู้วิจัยพบว่า การสรรคำแสดงความทุกข์เป็นจำนวนน้อยกว่าการสรรคำแสดงความทุกข์ ดังเช่นเมื่อพระเตมียราชกุมารประสูติ พระเจ้ากาสิกราช “เกิดพระปิตุชาบชาน” คือรู้สึกอึดใจ ปลาบปลื้มใจ ความรู้สึกนี้แล่นไปทั่วร่างกาย บรรดาเหล่าอำมาตย์ราชบริพารก็ “เยือกเย็น” คือรู้สึกเย็นไม่ร้อน ความรู้สึกดังกล่าวนี้เกิดขึ้นที่ “ใจ” ของตัวละคร

ลำดับนั้น เจ้าหน้าที่ทั้งหลายกราบทูลให้ทรงทราบ ว่า พระราชโอรสของพระองค์ประสูติแล้วพระเจ้าข้า พระเจ้ากาสิกราชได้ทรงสดับคำของเจ้าหน้าที่เหล่านั้น ทรงมีความรักในพระโอรสเป็นครั้งแรกเกิดขึ้น ตัดพระฉวีจาดพระอัฐิมิณุชะดำรงอยู่ เกิดพระปิตุชาบชานภายในพระกมล แม้หทัยของอำมาตย์ราชบริพารทั้งหลายก็เกิดเยือกเย็นทั่วกัน

(มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543: 20)

การกล่าวถึงที่มาของคำว่า “เตมียกุมาร” ว่าในวันประสูติบังเกิดฝนตกที่กาสิกรัฐ การเกิดของพระกุมารเตมียจึงเป็นเหมือนน้ำที่ทำให้พระราชอาและมหาชนชุ่มชื่นใจ พระกุมารเตมียจึงทำให้ทุกคนมีความสุข

...เมื่อทรงขนานพระนามพระกุมาร ได้ทรงขนานพระนามว่า เตมียกุมาร เพราะเหตุในวันที่พระกุมารประสูติ ฝนตกทั่วกาสิกรัฐ และเพราะพระกุมารประสูติ เป็นเหมือนยงพระหฤทัยแห่งพระราชอาและหัวใจแห่งหมู่อำมาตย์และมหาชนให้ชุ่มชื่น

(มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543: 22)

1.2 การใช้ภาพพจน์ในอรรถกถาเตมียชาดก

การใช้ภาพพจน์เป็นลักษณะเด่นในวรรณคดีพุทธศาสนาและในอรรถกถาเตมียชาดก มีจุดมุ่งหมายเพื่อแสดงภาพหรือความหมายให้ผู้อ่านเข้าใจ โดยใช้ภาษาเปรียบเทียบ ปรากฏ 2 ลักษณะ ได้แก่ การใช้ภาพพจน์แสดงภาพพระโพธิสัตว์ และการใช้ธรรมชาติในการเปรียบเทียบ

1.2.1 การใช้ภาพพจน์แสดงภาพพระโพธิสัตว์

พระโพธิสัตว์เป็นตัวละครสำคัญในอรรถกถาชาดก “โพธิสัตว์” หมายถึง “ท่านผู้ที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ซึ่งกำลังบำเพ็ญบารมี 10 คือ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา อุเบกขา” (พระพรหมคุณาภรณ์ [ป.อ. ปยุตฺโต], 2551: 278) ลักษณะสำคัญประการหนึ่งของพระโพธิสัตว์คือการมีรูปร่าง เป็นลักษณะภายนอกที่ทำให้ผู้พบเห็นประทับใจและเกิดความเลื่อมใส เพื่อแสดงว่าพระโพธิสัตว์เป็นผู้มีบุญ ภาพพจน์ที่แสดงความงามของพระโพธิสัตว์ เช่น “มีวรรณะดุจทองคำ” “ผิวพรรณดั่งทองคำ” “ดุจสุวรรณภูมิ” “มีรูปร่างราวกะรูปเปรียบทองคำ” “มีผิวพรรณงามดั่งเทวดา ส่องรัศมีสว่างไสวไปทั่วทิศ ดั่งพระจันทร์” “หน้าพระมหาสัตว์ผ่องใสดุจแว่นทอง” โดยเปรียบเทียบให้เห็นว่าพระโพธิสัตว์มีวรรณะหรือผิวผ่องใส โดยใช้ภาพพจน์ “ดุจทองคำ” คือเป็นผู้มีรัศมีแจ่มใสเบิกบาน มีผิวพรรณไม่หม่นหมอง นอกจากนี้ยังใช้ภาพพจน์เปรียบรูปร่างของพระโพธิสัตว์ว่า “ขาทั้งสองเช่นกับลำกล้วยทองคำ” และ “แขนทั้งสองของเราคือของข้าพเจ้า ซึ่งมีวรรณะดั่งใบกล้วยทองคำ” ดังตัวอย่าง

...เมื่อพระโพธิสัตว์ทรงพิจารณาอยู่ว่า เราได้ครองราชสมบัติในกรุงพาราณสี 20 ปี แล้วหม้อยู่ในอุสุหนทรก 80,000 ปี บัดนี้เราเกิดในเรือนหลวงดุจเรือนโจรนี้อีก เมื่อก่อนนี่เมื่อเขา นำโจร 4 คนมา พระบิดาของเราได้กล่าวพรูสาจาเช่นนั้นซึ่งเป็นเหตุให้ตกนรก หากว่าเราครองราชสมบัติ ก็จักบังเกิดในนรกเสวยทุกข์ใหญ่อีก ดังนี้ ได้เกิดความกลัวเป็นอันมาก **พระสรีระซึ่งมีวรรณะดุจทองคำของพระโพธิสัตว์** ได้เห็นมีวรรณะเศร้าหมอง ราวกะว่า ดอกปทุมที่ถูกขยำด้วยมือ ฉะนั้น

(มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543: 23)

...นายสารถิเพื่อนรัก ท่านจงดูขาทั้งสองของเราคือของข้าพเจ้า ซึ่ง**เช่นกับลำต้นกล้วยทองคำ** และแขนทั้งสองของเราคือของข้าพเจ้า ซึ่ง**มีวรรณะดั่งใบกล้วยทองคำ** และจงฟังคำอันไพเราะของเรา.

(มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543: 40)

ครั้นตรัสตั้งนี้แล้ว พระมหาสัตว์ได้น้อมพระองค์ **ดุจลำต้นกล้วยทองคำ** ผืนพระพักตร์ไปทางกรุงพาราณสี ถวายบังคมพระชนกและพระชนนี ด้วยเบญจางคประดิษฐ์...

(มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543: 52)

การเปรียบเทียบความงามของพระโพธิสัตว์กับทองคำแสดงถึงความสูงส่งและความบริสุทธิ์ของพระโพธิสัตว์ อันได้แก่จริยวัตรของพระโพธิสัตว์ที่ได้ช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้มีปัญญา ขจัด “อวิชชา” คือความไม่รู้ และช่วยให้พ้นทุกข์ เกิดความสบายกายสบายใจ พระโพธิสัตว์จึงมีรูปร่างหน้าตาผุดผ่องดั่งทองคำอันเกิดจากจิตที่ยึดมั่นในหลักธรรมทางพุทธศาสนา

1.2.2 การใช้ธรรมชาติในการเปรียบเทียบ

อรรถกถาเตมียชาดกใช้ธรรมชาติ

ในการเปรียบเทียบเพื่อแสดงให้เห็นว่า “ธรรมะ” เปรียบกับ “ธรรมชาติ” ดังตัวอย่างการกล่าวถึงความกำหนดคือความใคร่ในกามคุณ กล่าวคือ ความต้องการในรูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัสทางกาย โดยเปรียบเทียบกับความแยมบานของดอกไม้ ซึ่งเป็นสภาพที่ชวนชมและสวยงาม ความกำหนดนี้จึงเป็นความปรารถนาของมนุษย์ เพราะสร้างความพอใจและความรื่นรมย์ยินดี

...เมื่อวัยเปลี่ยนแปลงไป บุคคลชื่อว่าไม่กำหนดในอารมณ์ที่น่ากำหนด ย่อมไม่มี ชื่อว่าไม่ดูในอารมณ์ที่น่าดู ย่อมไม่มี ชื่อว่าไม่ยินดีในอารมณ์ที่น่ายินดี ย่อมไม่มี เมื่อถึงคราวแล้ว **ความกำหนดยินดีนี้ย่อมมีเป็นธรรมดา เหมือนความแยมบานของดอกไม้ ฉะนั้น**

(มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543: 33)

ราชสมบัติเป็นสิ่งที่มนุษย์ปรารถนา แต่ **อรรถกถาเตมียชาดก**เปรียบกับซากศพ ซึ่งเป็นสิ่งที่น่ารังเกียจและน่าเหม็น ควรละทิ้งดั่งที่พระเตมียกุมารทรงสละ

สุนันทสารถิได้ฟังดังนั้น คิดว่า พระกุมารนี้ **ทั้งสิริราชสมบัติเห็นปานนี้เหมือนทิ้งซากศพ** ไม่ทำลายความตั้งใจมั่นของพระองค์ เข้าป่าด้วยหวังว่าจักผนวช เราต้องการอะไรด้วยชีวิตอันไม่สมประกอบด้วย แม้เราก็จักบวชกับด้วยพระกุมารนั้น

(มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543: 50)

อรรถกถาเทมียชาดกแสดงสุนทรียภาพในภาษา 2 ลักษณะ ได้แก่ การสรรคำและการใช้ภาพพจน์ ผู้วิจัยพบว่า การสรรคำในอรรถกถาเทมียชาดก ได้แก่ การสรรคำแสดงภาพพระโพธิสัตว์และการสรรคำแสดงอารมณ์ความรู้สึกของตัวละคร กวีเลือกสรรอย่างเหมาะสมแก่เนื้อความ บริบท และตัวละคร คำเรียบง่ายแต่ให้ นัยลึกซึ้งทางธรรม และปรากฏการใช้ภาพพจน์ 2 ลักษณะ ได้แก่ การใช้ภาพพจน์แสดงภาพพระโพธิสัตว์ และการใช้ธรรมชาติในการเปรียบเทียบ

2. สุนทรียภาพในการสร้างตัวละครพระเทมียโพธิสัตว์

ตัวละครในอรรถกถาชาดกนับเป็นองค์ประกอบสำคัญที่มีบทบาทในการดำเนินเรื่องและแสดงหลักธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งตัวละครพระโพธิสัตว์ ซึ่งต้องบำเพ็ญบารมีให้ครบบริบูรณ์จึงจะบรรลุพระโพธิญาณ ได้เป็นพระพุทธเจ้า การบำเพ็ญบารมีจึงเป็นสิ่งสำคัญยิ่ง “บารมี” มีความหมายดังนี้

คุณความดีที่บำเพ็ญอย่างยิ่งยวด เพื่อบรรลุจุดหมายอันสูงยิ่ง, บารมีที่พระโพธิสัตว์ต้องบำเพ็ญให้ครบบริบูรณ์ จึงจะบรรลุโพธิญาณเป็นพระพุทธเจ้ามี 10 คือ 1.ทาน (การให้ การเสียสละเพื่อช่วยเหลือมวลมนุษย์สรรพสัตว์) 2. ศีล (ความประพฤติถูกต้อง สุจริต) 3.เนกขัมมะ (ความปลีกออกจากกามได้ ไม่เห็นแก่การเสพบำเรอ, การออกบวช) 4.ปัญญา (ความรอบรู้เข้าถึงความจริง รู้จักคิดพิจารณาแก้ไข ปัญหาและดำเนินการจัดการต่างๆ ให้สำเร็จ) 5.วิริยะ (ความเพียรแกล้วกล้า บากบั่นทำการ ไม่ทอดทิ้งธุระหน้าที่) 6.ขันติ (ความอดทน ควบคุมตน อยู่ได้ในธรรม ในเหตุผล และในแนวทางเพื่อจุดหมายอันชอบ ไม่ยอมล่ออำนาจกิเลส) 7.สัจจะ (ความจริง ซื่อสัตย์ จริงใจ จริงจัง) 8. อธิษฐาน (ความตั้งใจมั่น ตั้งจุดหมายไว้ตั้งงามชัดเจนและมุ่งไปเด็ดเดี่ยว แน่วแน่) 9.เมตตา (ความรักความปรารถนาดี คิดเกื้อกูลหวังให้สรรพสัตว์อยู่ดีมีความสุข) 10.อุเบกขา (ความวางใจเป็นกลาง อยู่ในธรรม เรียบสงบ สม่่าเสมอ ไม่เอนเอียง ไม่หวั่นไหวไปด้วยความยินดี ยินร้ายชอบชังหรือแรงแง หย่าวนยั่วอยู่ใดๆ)

บารมี 10 นั้น จะบริบูรณ์ต่อเมื่อพระโพธิสัตว์บำเพ็ญ

แต่ละบารมีครบสามขั้นหรือสามระดับ จึงแบ่งบารมีเป็น 3 ระดับ คือ 1.บารมี คือคุณความดีที่บำเพ็ญอย่างยิ่งยวด ขั้นต้น 2. อุปบารมี คือคุณความดีที่บำเพ็ญอย่างยิ่งยวด ขั้นจวนสูงสุด 3.ปรมาตบารมี คือคุณความดีที่บำเพ็ญอย่างยิ่งยวด ขั้นสูงสุด (พระพรหมคุณาภรณ์ [ป.อ. ปยุตฺโต], 2551: 180)

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี (2543: 171) ทรงวิเคราะห์ศัพท์ “บารมี” สรุปได้ว่า บารมีในพุทธศาสนาเถรวาทใช้มานานแล้ว สามารถวิเคราะห์ศัพท์คำนี้ได้ 2 แนวทางดังนี้

1. มาจากศัพท์ ปรม ประกอบปัจจัยเป็นปารมี ให้ความหมายว่าความเป็นเลิศ

2. มาจากการประกอบปารศัพท์กับอิธาคู ให้ความหมายว่า ธรรมเครื่องถึงฝั่ง

เมื่อกล่าวถึงทศชาติชาดกก็มีการเชื่อมโยงถึงการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในพระชาติทั้ง สิบพระชาติ

การศึกษาภาพฝาผนังจะเป็นการอธิบายปัญหาอีกข้อที่มักจะมีผู้กล่าวถึงอยู่เสมอ คือ “ทำไมลำดับของบารมีในทศบารมีจึงตั้งต้นด้วย ทาน,ศีล...” ไม่ตรงกับบารมีที่บำเพ็ญในทศชาติของพระโพธิสัตว์ ซึ่งขึ้นต้นด้วยเนกขัมมะบารมี ผู้วิจัยมีความเห็นว่าเป็นเพราะเราถือตามลำดับชาติในนิบาตชาดก ซึ่งพระคันถรจนาจารย์ได้เรียงเอาไว้อย่างดีแล้ว ถือกันมาเป็นเวลานาน โดยไม่มีการเปลี่ยนแปลงในการเขียนภาพเราจะดูได้ง่ายว่าเป็นภาพเรื่องอะไร แต่เรื่องบารมีนั้นยังมีการโต้แย้งกันอยู่ว่า บารมีใดเด่นกว่าบารมีอื่นในเรื่อง อนึ่ง การเรียงชาติตามนิบาตชาดกค่อนข้างจะแพร่หลายในเมืองไทย ดังจะเห็นว่ามีการท่องหัวใจทศชาติว่า “เต ช สุ เน ม ภู จ นา วิ เว” ถือว่าเป็นสิริมงคล ป้องกันภัยอันตรายต่างๆ ได้ จะเห็นได้ว่า เรื่องราวของบารมีได้มีส่วนใกล้ชิดกับชีวิตของคนไทย อันจะเห็นได้จากความนิยมในวัฒนธรรมและศิลปะ เป็นต้น

(สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, 2543 :169)

การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์เพื่อตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าต้องผ่านขั้นตอนการเอาชนะกิเลส จนกระทั่งเกิดปัญญา ย่อมต้องเผชิญทุกข์คือกิเลสและหาหนทางดับ

กิเลส (ดูเพิ่มเติมในสุภคัมภวรากร, 2555 : 118-131) เช่นเดียวกับพระโพธิสัตว์เทมีย์เป็นตัวละครที่แสดงถึงการบำเพ็ญเนกขัมมบารมี “เนกขัมมะ” หมายถึง “การออกจากกาม, การออกบวช, ความปลอดโปร่งจากสิ่งล่อเร้าเย้ายวน (พจนานุกรมเขียน เนกขัมมะ); (ข้อ 3 ในบารมี 10)” (พระพรหมคุณาภรณ์ [ป.อ. ปยุตโต, 2551: 172) ตัวละครตัวนี้แสดงถึงจิตมุ่งมั่นที่จะหลุดจากกิเลสเพื่อออกบวช เริ่มเรื่องกล่าวถึงพระราชากาสิกราช ครองกรุงพาราณสีกับพระอัครมเหสีจันทาเทวีซึ่ง “เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยสีลาจารวัตร” ด้วยเดชแห่งศีลของพระนางจันทาเทวีทำให้ท้าวสักกเทวราชเชิญเสด็จพระโพธิสัตว์จุติเป็นพระโอรสเทมีย์กุมาร พระโพธิสัตว์เทมีย์กุมารเคยเสวยทุกข์ในนรกมาก่อนจะไปอยู่ในเทวโลก การมาเกิดเป็นพระเทมีย์กุมารจึงมีความมุ่งหมายเพื่อให้ “บารมีเต็มเปี่ยม” เมื่อพระเทมีย์กุมารมีพระชนมพรรษาหนึ่งเดือน พระเจ้ากาสิกราชทรงให้พระโอรสประทับบนพระเพลาแล้วให้ลงพระอาญาโจร “ให้อาหาวย ทั้งหนามเยียนโจรคนหนึ่ง 1,000 ที่ให้จำโจรคนหนึ่งด้วยโซ่ตรวนแล้วส่งเข้าเรือนจำ ให้อาหาวกแห่งที่สี่ระของโจรคนหนึ่ง ให้อาหาวยเลียบโจรคนหนึ่ง” (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543: 22) เหตุการณ์นี้ทำให้พระเทมีย์กุมารทรงแหวดกลัวราชสมบัติและแสวงเป็นคนง่อยเปลี้ย หูหนวก และเป็นใบ้จนพระชนมายุ 16 พรรษา พระเทมีย์กุมารจึงเป็นตัวละครที่แสดงถึงการมีปัญญาตระหนักรู้ภัยของกิเลส และการมีจิตมุ่งมั่นที่จะหลุดพ้นจากกิเลส

2.1 พระเทมีย์: การมีปัญญาตระหนักรู้ภัยของกิเลส

พระเทมีย์กุมารทอดพระเนตรเห็นพระราชบิดาลงพระอาญาโจร จึงทรงแหวดกลัวการตกนรก นางเทพธิดาผู้สิงอยู่ที่เศวตฉัตรซึ่งเคยเป็นพระมารดาของพระโพธิสัตว์จึงแนะนำให้ทรงแสวงเป็นคนง่อยเปลี้ย หูหนวก และเป็นใบ้ พระเทมีย์กุมารทรงมีปัญญาตระหนักรู้ถึงภัยกิเลส ซึ่งจะทำให้ทุกข์ทรมานในนรก ดังปรากฏว่าทรงพิจารณาเห็นภัยของกิเลสระหว่างการทดสอบตั้งแต่พระชนมพรรษาเพียงหนึ่งเดือน ทรงตระหนักถึงเหตุที่ทำให้เดือดร้อนใจ ทุกข์ร้อนใจ เหตุที่ทำให้หวาดกลัว และเป็นทุกข์ดังตัวอย่าง

...ฝ่ายพระมหาสัตว์เห็นข้างตม้นนั้นมา ทรงคิดว่า เราตายเสียที่ข้างตม้นตัวร้ายยังประเสริฐ

กว่าใหม่ในนรกอันร้ายกาจ พระมหาสัตว์ถูกภัยนรกคุกคามประทับนั่งตรงนั้นเองไม่หวั่นไหวเลย...

(มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543: 27)

แต่นั้น คณะอมาตย์กราบทูลพระราชาว่า ขอเดชะธรรมดาตารกแปดขวยบยอมขอบมหรสพพื่อนรำพวกข้าพระองค์จักทดลองพระกุมารด้วยมหรสพพื่อนรำ กราบทูลดังนี้แล้ว ให้พระกุมารประทับนั่ง ณ พระลานหลวง กับทารก 500 คน แล้วให้แสดงมหรสพพื่อนรำ เหล่าทารกที่เหลื่อเห็นมหรสพพื่อนรำแล้ว ต่างกล่าวว่า ดี ดี พวกกันหัวเราะเฮฮา ส่วนพระมหาสัตว์ทรงพิจารณาภัยในนรกว่า ในเวลาที่เรายังเกิดในนรก ความรื่นเริงหรือโสมนัส ไม่มีแม้ชั่วขณะหนึ่ง จึงนั่งเฉยมิได้ทอดพระเนตรดูอะไรๆ นั้นเลย

(มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543: 28-29)

...พระมหาสัตว์ถูกความร้อนเบียดเบียน เปลวไฟปรากฏเหมือนลูกโพล่งทั่วพระสระของพระมหาสัตว์ แม้พระมหาสัตว์ก็ทรงโอวาทพระองค์เองว่า แน่พ้อเทมีย์กุมาร ความร้อนในนรกอเวจีแผ่ไปตั้งร้อยโยชน์ ทำลายนัยน์ตาของบรรดาสัตว์ที่อยู่ในที่ร้อยโยชน์ได้ ความร้อนแห่งเพลิงนี้ยิ่งดีกว่าความร้อนในนรกนั้น ตั้งร้อยเท่า พันเท่า แสนเท่า ดังนี้แล้วทรงอดกลั้นความร้อนนั้นเสีย มิได้หวั่นไหวเลย เหมือนผู้เข้านโรธสมาบัติ...

(มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543: 32)

ผลจากการ “อดกลั้น” นานนับ 16 ปี อันเกิดจากการพิจารณาภัยของกิเลส พระเทมีย์กุมารจึงได้ผนวชตั้งปรารถนา พระโพธิสัตว์ทรงแสดงเหตุที่พระองค์ไม่ทรงครองราชสมบัติ แต่กลับทรงผนวชตั้งแต่มุมซึ่งแสดงถึงการมีปัญญาตระหนักรู้ภัยของกิเลสอย่างแท้จริง ดังนี้

คนหนุ่มควรประพฤติพรหมจรรย์ ผู้ประพฤติพรหมจรรย์ควรเป็นคนหนุ่ม การบรรพชาควรเป็นของคนหนุ่ม ข้อนั้นท่านผู้แสวงหาคุณธรรมทั้งหลายสรรเสริญแล้ว คนหนุ่มควรประพฤติพรหมจรรย์ ผู้ประพฤติพรหมจรรย์ควรเป็นคนหนุ่ม อตมภาพจักประพฤติพรหมจรรย์ ไม่ต้องการราชสมบัติ อตมภาพเห็นเด็กชายของท่านทั้งหลาย เรียก

มารดาบิดาซึ่งเป็นบุตรที่รักอันได้มาโดยยาก ยังไม่ทันแก่ก็ตายเสียแล้ว อาตมภาพเห็นเด็กหญิงของท่านทั้งหลาย ซึ่งเป็นเด็กหญิงที่สวยงามน่าชม สันชีวิต เหมือนหน่อไม้ไผ่ยังอ่อนที่ถูกถอนฉนั้น จริงอยู่ นรชนจะเป็นชายหนุ่มหรือหญิงสาวก็ตาม ตายทั้งนั้น ใครเล่าจะพึงวางใจในชีวิตว่า เรายังหนุ่มอยู่ อายุของเราเป็นของน้อยนัก เพราะวันคืนล่วงไปๆ เหมือนอายุของฝูงปลาในน้ำน้อย ความเป็นหนุ่มสาวในวัยนั้นจักทำอะไรได้ สัตว์โลกถูกรอบงำและถูกห้อมล้อมอยู่เป็นนิตย์ เมื่อสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์เป็นไปอยู่ มหาบพิตรจะอภิเษกอาตมภาพในราชสมบัติทำไม.

(มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543: 66)

2.2 พระเตมีย์: การมีจิตมุ่งมั่นที่จะหลุดพ้นจากกิเลส

การมีจิตตั้งมั่นในการบรรพชาของพระโพธิสัตว์เห็นได้จากการที่ทรงผ่านการทดสอบต่างๆ ตั้งแต่ทรงพระเยาว์ ทรงละกิเลสคือความต้องการต่างๆ ได้ ทั้งที่กิเลสที่มาทดสอบนั้นต่างเป็นความต้องการพื้นฐานของมนุษย์ ดังจะเห็นว่าผู้มีผู้เข้าร่วมการทดสอบกับพระองค์เป็น कुमार 500 คน ซึ่งอยู่ในวัยเดียวกัน แต่กุมารทั้งหมดต่างแสดงความต้องการของตนซึ่งต่างจากพระโพธิสัตว์ การทดสอบเริ่มเมื่อพระเตมีย์กุมารทรงสร้างเป็นคณง่อยเปลี้ย หูหนวก และเป็นใบ้ ดังนี้

ช่วงระยะเวลาหนึ่งเดือนถึงหนึ่งปีมีการทดสอบพระเตมีย์กุมารโดยไม่ให้นางนมถวายน้ำนมตามเวลา

อำมาตย์ทดสอบพระเตมีย์กุมารด้วยขนมและของเคี้ยวซึ่งเป็นสิ่งที่ทารกอายุหนึ่งขวบชอบ กุมาร 500 คนทะเลาะกันแย่งขนม แต่พระเตมีย์กุมารทรงไม่แสดงอาการใดๆ

ทารกอายุสองขวบชอบผลไม้ อำมาตย์จึงทดสอบพระเตมีย์กุมารด้วยผลไม้ แต่พระองค์ไม่ทอดพระเนตร

เด็กอายุสามขวบชอบของเล่น อำมาตย์จึงทดสอบพระเตมีย์กุมารโดยวางของเล่นไว้ใกล้ๆ กุมารทั้งหมดแย่งของเล่นกันแต่พระเตมีย์กุมารไม่ทอดพระเนตรอะไรเลย

เด็กอายุสี่ขวบชอบอาหาร อำมาตย์จึงทดสอบพระเตมีย์กุมารด้วยการนำอาหารหลากหลายชนิดมาถวาย กุมารทั้งหมดรับประทานอาหารนั้น มีเพียงพระโพธิสัตว์ที่ไม่ทอดพระเนตรอาหารนั้นเลย

ภาพที่ 1 ภาพจิตรกรรมฝาผนังเตมีย์ชาดก ตอนการทดสอบด้วยขนมและของขบเคี้ยว วัดสุวรรณาราม เขตบางกอกน้อย กรุงเทพฯ ที่มา : ภาพถ่ายโดยผู้วิจัย สุภัค มหาวรรค เมื่อวันที่ 23 กันยายน 2560

อำมาตย์ทั้งหลายให้ทดลองพระโพธิสัตว์ด้วยไฟ เพราะเด็กอายุห้าขวบกลัวไฟ จึงให้จุดไฟในเรือนที่ประทับของพระเตมีย์กุมาร กุมารทุกคนวิ่งหนีเมื่อไฟลุกลามมาถึง แต่พระเตมีย์กุมารทรงนิ่งเฉย

เมื่อพระเตมีย์กุมารมีพระชันษาหกขวบ อำมาตย์จึงทดสอบด้วยการปล่อยช้างตกมันซึ่งฝึกอย่างดีแล้วให้จับพระเตมีย์กุมาร เพื่อทำให้หวาดกลัว แต่พระโพธิสัตว์ “ประทับนั่งตรงนั้นเองไม่หวั่นไหวเลย” (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543: 27-28)

เด็กอายุเจ็ดขวบกลัวงู อำมาตย์จึงให้ปล่อยงูซึ่งถอนเขี้ยวและเย็บปากแล้วเพื่อทดสอบ พระเตมีย์กุมาร พระเตมีย์กุมาร “ทรงนิ่งเฉยเหมือนเข้านิโรธสมาบัติ” (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543: 28)

อำมาตย์ทดสอบพระเตมีย์กุมารโดยให้มีการแสดงมหรสพฟ้อนรำเพราะเด็กอายุแปดขวบชอบความสนุกสนานรื่นเริง แต่พระองค์ “นิ่งเฉยมิได้ทอดพระเนตรดูอะไรๆ นั้นเลย” (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543: 28-29)

เด็กอายุเก้าขวบกลัวอาวุธ อำมาตย์จึงให้บุรุษผู้หนึ่งถือดาบข่มขู่พระเดมิยกุมาร เพื่อให้หวาดกลัว ผลที่เกิดขึ้นคือ “*แม้ทำให้พระมหาสัตว์สะดุ้งก็ไม่สามารถจะให้สะดุ้งได้*” (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543: 29)

เหล่าอำมาตย์ให้ทดสอบพระเดมิยกุมารด้วยเสียงเพราะเด็กอายุสิบขวบกลัวเสียง โดยให้เป่าสังข์ขึ้นพร้อมกัน 4 ทิศในที่บรรทม ผลคือ “*มิได้เห็นวิการแห่งพระหัตถ์พระบาท หรือเพียงกระดิกไหว อันผลของพระสติของพระมหาสัตว์*” (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543: 30)

เหล่าอำมาตย์ทดสอบพระเดมิยกุมารด้วยเสียงกลอง เพราะเด็กอายุสิบขวบกลัวเสียงกลองแต่ “*ก็มิได้เห็นความพิรุณของพระโพธิสัตว์*” (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543: 30)

อำมาตย์ทดสอบพระเดมิยกุมารด้วยไฟเพราะเด็กอายุสิบสองขวบกลัวไฟ ให้พระเดมิยกุมารบรรทม ในที่มีดแล้วจุดไฟให้สว่างขึ้นพร้อมกัน “*ก็มิได้เห็นแม้สักว่าความไหวพระกายของพระมหาสัตว์*” (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543: 30-31)

เด็กอายุสิบสามปีกลัวแมลงวัน อำมาตย์จึงให้ทาน้ำอ้อยทั่วร่างกายพระเดมิยกุมารแล้วให้แมลงวันตอมพระองค์ “*จึงอดกลั้นทุกขเวทนา ไม่หวั่นไหวเลย*” (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543: 31)

พระเดมิยกุมารถูกทดสอบด้วยสิ่งโสโครกเมื่อพระชนมายุ 14 ชันษา โดยให้บังคนหนักเบาในที่บรรทม ไม่สร่งสนานพระองค์ ความสกปรกโสโครกและความเหม็นนำรายล้อมพระโพธิสัตว์ มีแมลงวันรุมตอมสถานที่นั้น อย่างไรก็ตาม “*ก็มิได้เห็นความพิรุณของพระโพธิสัตว์*” (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543: 31-32)

อำมาตย์ทดสอบพระเดมิยกุมารเมื่อพระชนมายุ 15 ชันษา ด้วยการวางกระเบื้องที่เป็นเตาถ่านเพลิงไว้ใต้พระแท่นบรรทม เปลวไฟลุกเหมือนไหม้พระโพธิสัตว์แต่ “*ทรงอดกลั้นความร้อนนั้นเสียมิได้หวั่นไหวเลย*” (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543: 32)

ความรื่นรมย์ใจ รักใคร่ในความเสนาหาเป็นธรรมชาติของมนุษย์เมื่ออายุ 16 ปี เหล่าอำมาตย์จึงทดสอบพระเดมิยกุมารด้วยการให้นักพ่อนรำที่งดงามยิ่งมาขับร้องรำรำในพระแท่นบรรทมซึ่งอบอวลไปด้วยกลิ่นหอม อย่างไรก็ตาม “*พระองค์จึงมิได้ทอดพระเนตรดูหญิงเหล่านั้น*” (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543: 33-34)

การผ่านการทดสอบครั้งแล้วครั้งเล่าซึ่งในอรรถกถาขาดระบุว่า “*แม้ทดลองด้วยการทดลองอย่างใหญ่ สิบหกครั้ง และการทดลองอย่างน้อยมากครั้งอย่างนี้*” เป็นระยะเวลาถึง 16 ปี แต่ละปีต้องทดสอบครั้งแล้วครั้งเล่า ต่อเนื่องและยาวนาน ย่อมแสดงถึงการตั้งจิตมั่นของพระโพธิสัตว์ การที่มีผู้เข้าร่วมการทดสอบเป็นกุมารคือเทวบุตร ผู้จุติจากสวรรค์ทั้ง 500 คน แสดงให้เห็นว่ามนุษย์จำนวนมากต่างมีความปรารถนาพื้นฐานจึงแสดงความชอบและความกลัวในสิ่งทดสอบ ยกเว้นพระโพธิสัตว์ซึ่งทรงนิ่งเฉย เพราะทรงมีจิตมุ่งมั่นที่จะหลุดพ้นจากกิเลส

3. สุนทรียภาพในการสร้างฉากสำคัญ

ฉากมีความสำคัญอย่างยิ่ง ในอรรถกถาเดมิยชาดก ทำให้เห็นภาพความงดงาม ทำให้เกิด จินตภาพ เข้าใจพฤติกรรมของตัวละคร และทำให้เข้าใจเหตุการณ์สำคัญและหลักธรรม อรรถกถาเดมิยชาดกมีฉากสำคัญซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่โดดเด่น 2 ฉาก ได้แก่ ฉากนรก และฉากยภธ

3.1 ฉากนรก

นรกเป็นที่อยู่ของสัตว์นรก ผู้ไปอยู่นรกคือผู้ประกอบกรรมชั่วและต้องรับผลของกรรมนั้น “*เทวแห่งทุกข ที่อันไม่มีความสุขความเจริญ, ภาวะเร่าร้อน กระวนกระวาย, ที่ไปเกิดและเสวยความทุกข์ของสัตว์ผู้ทำบาป (ข้อ 1 ในทุกคติ 3, ข้อ 1 ในอบาย 4); ดูนिरยะ, คติ*” (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2551: 155)

และในคำว่า “*นिरยะ*” อธิบายไว้ว่า “*นรก, ภาพที่ไม่มีความสุข, ภูมิที่เสวยทุกข์ของคนผู้ทำบาปตายแล้วไปเกิด (ข้อ 1 ใน ทุกคติ 3, ข้อ 1 ในอบาย 4) ดู นรก, คติ*” (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2551: 168) คนส่วนใหญ่เข้าใจว่านรกเป็นสถานที่น่ากลัว ควรหลีกเลี่ยงให้ไกลห่าง ความคิดความเชื่อเรื่องนรก จึงนับเป็นความคิดสากล ดังปรากฏเป็นอนุภาคสำคัญในดัชนีอนุภาคนิทานพื้นบ้าน คำว่า “*Lower world*” หรือ “*Hell*” “*Under world*” (Stith Thompson, 1958: 480) นรกจึงหมายถึงสถานที่ซึ่งอยู่ข้างใต้โลก หรือโลกข้างล่าง

ฉากนรกแสดงถึงความเร่าร้อนและความทุกข์ร้อนใจ ไม่สบายใจ อรรถกถาเดมิยชาดก ปรากฏฉากนี้เป็นฉากสำคัญเพื่อแสดงถึงความหวาดกลัวและความรุ่มร้อนใจของพระเดมิยกุมารโดยปรากฏ ตั้งแต่ต้น เมื่อกล่าวถึงการหมกไหม้ในอุสุทฺนรก 80,000 ปี โดยแสดงภาพให้เห็น

ว่าการอยู่ในนรกจะทำให้เกิดภาวะ “ไหม้” คือถูกเผา มีไฟเผาไหม้

...ลำดับนั้น ความกลัวอย่างเหลือเกินได้เกิดขึ้นแก่พระโพธิสัตว์ ผู้ทั้งกลัวทั้งสะดุ้งอยู่เป็นปกติแล้ว พระองค์ทรงดำริว่า เราจากที่ไหนมาสู่พระราชมณเฑียรนี้ เมื่อทรงใคร่ครวญดูก็ทรงทราบโดยทรงระลึกชาติได้ว่า มาจากเทวโลก เมื่อทรงทอดพระเนตรต่อจากนั้นไปอีก ก็ทอดพระเนตรเห็นว่าไปไหม้อยู่ในอุสสุทนรก เมื่อทรงทอดพระเนตรต่อจากนั้นไปอีก ก็ทรงทราบว่า พระองค์เป็นพระราชานินทรนครนั้นเทียว เมื่อพระโพธิสัตว์ทรงพิจารณาอยู่ว่า เราได้ครองราชสมบัติในกรุงพาราณสี 20 ปีแล้วไหม้อยู่ในอุสสุทนรก 80,000 ปี บัดนี้เราเกิดในเรือนหลวงดูเรือนโจรนี้อีก เมื่อวานนี้ เมื่อเขานำโจร 4 คนมา พระบิดาของเราได้กล่าว ฝังสวาจาเช่นนั้นซึ่งเป็นเหตุให้ตกนรก หากว่าเราครองราชสมบัติ ก็จักบังเกิดในนรกเสียทุกชาติใหญ่อีก ดังนี้ ได้เกิดความกลัวเป็นอันมาก พระสรีระซึ่งมีวรรณะดุจทองของพระโพธิสัตว์ ได้เหี่ยวมีวรรณะเศร้าหมอง รวากะว่าดอกปทุมที่ถูกขยำด้วยมือ ฉะนั้น พระองค์บรรทมจินตนาการอยู่ว่า ทำอย่างไร เราจึงจะพ้นจากพระราชมณเฑียร ซึ่งดุจเรือนโจรนี้เสียได้

(มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543: 22-23)

อรรถกถาเตมียชาดกกล่าวถึงนรกติดต่อกันหลายครั้ง เพื่อแสดงถึงความร้อนและความทุกข์ทรมาน ดังตัวอย่าง

...ฝ่ายพระมหาสัตว์ทรงดำริว่า **ความร้อนแห่งเพลิงนี้** ยังดีกว่าไหม้ด้วยไฟนรก

(มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543: 27)

...ฝ่ายพระมหาสัตว์เห็นข้างตม้นนั้นมา ทรงคิดว่า เราตายเสียที่ข้างตม้นนี้ **ตัวกู้อย่างประเสริฐกว่าไหม้ในนรกอันร้ายกาจ** พระมหาสัตว์ถูกภัยนรกคุกคาม ประทับนั่งตรงนั้นเองไม่หวั่นไหวเลย

(มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543: 27)

...พระโพธิสัตว์ แม้จมอยู่ในกองเพลิงซึ่งปฏิกลอย่างนั้น ก็ทรงวางพระอารมณ์เป็นกลาง เพราะทรงพิจารณาเห็น**ความมีกลิ่นเหม็นของนรก** ซึ่งสามารถฟุ้งเคลือบขึ้นในใจของผู้ที่แม้ยืนอยู่ในที่สุขของร้อย

โยชน์ เพราะมีกลิ่นเหม็น

(มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543: 32)

...พระมหาสัตว์ถูกความร้อนเบียดเบียน เปลวไฟปรากฏเหมือนลูกโหลงทั่วพระสรีระของพระมหาสัตว์ แม้พระมหาสัตว์ก็ทรงโอวาทพระองค์เองว่า แน่พอเตมียกุมาร ความร้อนในนรกอเวจีแผ่ไปตั้งร้อยโยชน์ ทำลายนัยน์ตาของบรรดาสัตว์ที่อยู่ในที่ร้อยโยชน์ได้ ความร้อนแห่งเพลิงนี้ยิ่งดีกว่าความร้อนในนรกนั้น ตั้งร้อยเท่า พันเท่า แสนเท่า ดังนี้แล้วทรงอดกลั้นความร้อนนั้นเสีย มิได้หวั่นไหวเลย เหมือนผู้เข้านิโรธสมาบัติ

(มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543: 32)

การกล่าวถึงนรก คือ “*คุณนिरยะ*” หมายถึงถึงนรกคุณ หรือนรกที่เต็มไปด้วยขี้ ในนรกขุมนี้ “*มีสัตว์ปากแหลม เหมือนอย่างเข็มพากันบ่อนผิวหนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อกระดูก เจ็บปวดรวดร้าวยิ่งนัก แต่ก็ไม่ตาย*” (สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก, 2552: 184) การกล่าวถึงนรกขุมนี้เพื่อแสดงภาพความสกปรกและน่ารังเกียจของนรก

ภาพนรกที่ปรากฏในอรรถกถาเตมียชาดก คือสถานที่อันตราย สกปรก มีกลิ่นเหม็น ร้อน และไม่มีความสุข โดยแสดงเปรียบเทียบให้เห็นว่าการเผชิญสิ่งที่ไม่พึงปรารถนาในปัจจุบันยังดีกว่าการตกนรก อุสสุทนรกเป็นนรกที่พระเตมียกุมารทรงระลึกได้ว่าเคยอยู่ ณ นรกนี้ และกล่าวถึงมหาเวจินรกกับนรกซึ่งทรงหวาดกลัวว่าจะต้องไปอยู่ในไตรภูมิพระร่วงกล่าวถึงอุสสุทนรกไว้ดังนี้ “*ในฝูงนรกเล็กอันอยู่เป็นบริวารนรกบ่าวนั้น มากนัก เรามีอาจกล่าวได้เลย แต่ว่าจะกล่าวแต่ฝูงนรกบ่าว 16 อัน (อัน)อยู่ล้อมรอบสัตยชีพนรก อันอยู่บนนรกทั้งหลาย อันพระมาตลีนำพระเจ้าเนมิราชไปทอดพระเนตรนั้น เมื่อจะไปดูสัตยชีพนรกอันใหญ่อันอยู่ท่ามกลางนั้น ให้ดูแต่นรก(บ่าว) 16 อันอยู่รอบสัตยชีพนรกชื่ออุสัทนรกแล*” (ราชบัณฑิตยสถาน, 2544: 27)

ภาพของนรกจึงเป็นสถานที่ร้อน สกปรก ทำให้ไม่สบายกายและใจ สถานที่เช่นนี้เองที่ทำให้พระเตมียโพธิสัตว์ทรงหวาดกลัว จึงมีจิตมุ่งมั่นที่จะหลุดพ้นจากกิเลส

3.1.2 ฉากยกรด

ฉากนี้เป็นเหตุการณ์ที่พระเตมียกุมารเสด็จออกจากวังไปกับนายสุนันทสารถิ ทรงแยกรด

พระที่นั่งด้วยพระหัตถ์ทั้งสอง ภาพที่ปรากฏคือ ณ ป่าแห่งหนึ่ง นายสุนันทสารธิดากำลังขุดหลุมสี่เหลี่ยมใกล้รถ โดยมีพระเทมียกุมารทรงจับรถกวัดแกว่งไปมาเพื่อทดสอบพระกำลัง ฉากนี้แสดงว่าความอดทนในการสร้างเป็นคณง่อยเปลี้ยและหูหนวก สำเร็จผลแล้ว การยกรถเป็นอนุภาคสำคัญที่แสดงให้เห็นเรื่องการทดสอบ ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่ปรากฏในนิทานหลายแห่งของโลก ดังในอนุภาคเกี่ยวกับการทดสอบ H 1500-H 1549 การทดสอบความอดทนและความสามารถอยู่รอด “H1510 Tests of power to survive.” (Stith Thompson, 1958: 506)

ดังที่พระเทมียกุมารทรงทดลองกำลังของตน “กาลนี้เป็นกาลพยายามของเรา ก็เราพยายามถึงสิบหกปี ไม่ไหวมือและเท้า กำลังของเรายังมีอยู่หรือว่าไม่มีหนอ”

รถแล่นออกจากพระนครไปถึงสถานที่สามโยชน์ ช้างป่าในที่ตรงนั้นปรากฏแก่นายสารธิดุงป่าชำมีติบ นายสารธิดีกำหนดว่า ที่นี้ผ้าสุก จึงแฉะรถจากทางเข้าที่ข้างทาง ลงจากรถเปลื้องเครื่องแต่งองค์ของพระมหาสัตว์ ห่อวางไว้ แล้วถือจอบลงมือขุดหลุมสี่เหลี่ยมในที่ไม้ใกล้รถ แต่นั้นพระมหาสัตว์ทรงดำริว่า กาลนี้เป็นกาลพยายามของเรา ก็เราพยายามถึงสิบหกปี ไม่ไหวมือและเท้า กำลังของเรายังมีอยู่หรือว่าไม่มีหนอ ดังนี้แล้วลุกขึ้น ลูบมือขวาด้วยมือซ้าย ลูบมือซ้ายด้วยมือขวา นวดพระบาททั้งสองด้วยพระหัตถ์ทั้งสอง เกิดดวงจิต คิดจะลงจากรถ ขณะนั้นแผ่นดินได้สูงขึ้นจดย้ายรถ ตรงที่ประดิษฐานพระบาทแห่งพระมหาสัตว์ดุจผิวฝุ่นที่เต็มด้วยลมฟุ้งขึ้นฉะนั้น พระมหาสัตว์เสด็จลงจากรถ ทรงดำเนินไปมาสิ้นเวลาเล็กน้อย ก็ทรงทราบโดยนิยามนี้ว่า เรายังมีกำลังที่จะเดินทางไกลถึงร้อยโยชน์ได้ในวันเดียว เมื่อทรงพิจารณาพระกำลังว่า หากนายสารธิดีประทุษร้ายเรา กำลังของเราที่จะต่อสู้กับนายสารธิดีมีอยู่หรือหนอ จึงทรงจับท้ายรถยกขึ้น ประทับยืนกวัดแกว่งรถนั้น ดุจจับยานเครื่องเล่นของพวกเด็ก ฉะนั้น

(มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543: 37-39)

เหตุการณ์การยกรถของพระเทมียโพธิสัตว์แสดงถึงพระประสงค์ที่สำเร็จผลแล้ว ภาพความเจียบสงบในป่ากว้าง นายสุนันทสารธิดีขุดหลุมอยู่ใกล้ๆ กับที่พระเนมิราช

ภาพที่ 2 ภาพจิตรกรรมฝาผนังเทมียชาดก ตอนยกรถ
วัดสุวรรณาราม เขตบางกอกน้อย กรุงเทพฯ
ที่มา : ภาพถ่ายโดยผู้วิจัย สุภัค มหารวรากร
เมื่อวันที่ 23 กันยายน 2560

ทรงเครื่องประดับทั้งดงาม ทรงยกราชรถด้วย พระหัตถ์เพียงข้างเดียวขึ้นเหนือพระองค์ จึงเป็นภาพทั้งดงาม แสดงถึงความอดทนที่ยาวนาน 16 ปีในความพยายามต่อสู้กับอุปสรรคนานัปการ ในที่สุดก็สมปรารถนา เป็นการผ่านการทดสอบความอดทนของพระโพธิสัตว์ การยกราชรถด้วยพระหัตถ์เพียงข้างเดียวกวัดแกว่งไปมาจึงสะท้อนให้เห็นความสมบูรณ์ของพระกำลังและสติปัญญาของพระโพธิสัตว์ได้เป็นอย่างดี

ฉากในอรรถกถาเทมียชาดกจึงมีความสำคัญ ทำให้เห็นภาพความงดงาม สร้างจินตภาพ มีลักษณะโดดเด่นจนเป็นที่ “จำได้” สร้างสุนทรียภาพให้ผู้อ่านเกิดความ “ซาบซึ้ง” “ตรึงตา” และ “ตรึงใจ” อันนำไปสู่ความเข้าใจพฤติกรรมของตัวละครที่แฝงนัยธรรมทางพุทธศาสนาที่ลึกซึ้ง

สรุปและอภิปรายผล

อรรถกถาเทมียชาดกมีความไพเราะงดงามในฐานะเป็นวรรณคดี ดังนั้นจึงมีกลวิธีทางวรรณศิลป์ในการประพันธ์ที่เชื่อมร้อยองค์ประกอบสำคัญ 3 ประการไว้ด้วยกันอย่างมีเอกภาพ ได้แก่ ภาษา ตัวละคร พระโพธิสัตว์ และฉากสำคัญ การสื่อสารสาระธรรมใน**อรรถกถาเทมียชาดก**จึงมีพลัง สามารถเร้าอารมณ์สะเทือนใจแก่ผู้อ่าน

การสร้างสุนทรียภาพด้านภาษา ตัวละครพระโพธิสัตว์ และฉากสำคัญ มีการเชื่อมร้อยกันอย่างมีเอกภาพ การอ่าน**อรรถกถาเทมียชาดก**ทำให้เห็นความงามขององค์ประกอบทั้งสามที่สำคัญคือการได้ทบทวนเนื้อหาและพฤติกรรมของตัวละคร จะนำไปสู่ความเข้าใจ พิจารณาเหตุและผล ตระหนักถึงสาระธรรมในชาดกแต่ละเรื่อง ซึ่งเป็นวิธีการหนึ่งในการสร้างปัญญาแก่ผู้อ่าน โดยนัยนี้**อรรถกถาเทมียชาดก**จึงเป็นเครื่องมือสำคัญที่สร้างปัญญาแก่ผู้อ่านได้

การศึกษาสุนทรียภาพใน**อรรถกถาเทมียชาดก**เป็นการศึกษาอรรถกถาชาดกโดยใช้กรอบแนวคิดเรื่อง

เอกสารอ้างอิง

- ธเนศ เวศร์ภาดา. (2549). **หอมโลกวรรณศิลป์ การสร้างรสสุนทรีย์แห่งวรรณคดีไทย**. กรุงเทพฯ: ปาเจรา.
- พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนคราธิปพงศ์ประพันธ์. (2548). **วิทยาวรรณกรรม**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พิมพ์ดี.
- พระพรหมคุณาภรณ์ [ป.อ. ปยุตโต]. (2551). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ [ชำระ – เพิ่มเติม ช่วงที่ 1]**. พิมพ์ครั้งที่ 12. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2543). **อรรถกถาเทมียชาดก. พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 3**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2544). **พจนานุกรมวรรณคดีไทย สมัยสุโขทัย ไตรภูมิภค**. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.
- สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก. (2552). **ธรรมาภิธาน พจนานุกรมคำสอนพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพฯ: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน).
- สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี. (2543). **ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- สุภัค มหาวรรการ. (2555, กรกฎาคม-ธันวาคม). บทบาทพระจันทร์ในอรรถกถาชาดก. ใน **วารสารสถาบันวัฒนธรรมและศิลปะ**. 14 (1) : 118-131.
- Stith Thompson. (1958). **Motif – Index of Folk literature volume three F-H**. Bloominton, Indiana : Indiana University Press.
- Stith Thompson. (1958). **Motif – Index of Folk literature volume six**. Bloominton, Indiana : Indiana University Press.

สุนทรียภาพมาศึกษาคัมภีร์สำคัญทางพุทธศาสนา **อรรถกถาเทมียชาดก**มีการประกอบสร้างที่งดงาม ทำให้ผู้อ่านเพลิดเพลินไปกับการ “วาดภาพ” ของกวีในขณะเดียวกันก็ตระหนักถึงผลของกรรม ทั้งกรรมดีและกรรมชั่ว การพิจารณาเห็นถึง “มรรคาสู่นิพพาน” ซึ่งเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดทางพุทธศาสนา การชื่นชมประทับใจในจริยวัตรของพระโพธิสัตว์อาจทำให้ซึมซับวัตรปฏิบัติในทางใดทางหนึ่ง ความเพลิดเพลินใจประทับใจฉากสำคัญ ทำให้พิศวงและอัศจรรย์ใจในความอดทนต่อความชั่วร้ายอย่างยิ่งยวด จนกระทั่งอาจนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้ เช่นเดียวกับ การอ่านทบทวนภาษาที่ไพเราะงดงามย่อมสร้างปัญญาแก่ผู้อ่านได้อีกทางหนึ่ง โดยนัยนี้**อรรถกถาเทมียชาดก**จึงมีความงดงามและมีคุณค่าต่อมนุษย์

ข้อเสนอแนะ

ชาดกเป็นวรรณคดีพุทธศาสนาสำคัญจึงควรมีการศึกษาโดยใช้กรอบแนวคิดที่หลากหลาย

